

اصول فقه ۲ (حلقه ثانیه)

سطح ۲

درس ۴۲

استاد: حجت الاسلام والمسلمین علم الهدی

آموزشیار: آقای علی اکبر دهقانی

مقدمه

استعمال لفظ در معنایی که قرین و مرتبط با معنای حقیقی است، استعمال مجازی نامیده می‌شود. صحت استعمال حقیقی بسته به وجود وضع واضح و مقارنتی است که توسط وی میان لفظ و معنا ایجاد می‌شود؛ اما کفایت این مقدار از وضع برای صحت استعمال مجازی مورد بحث و اشکال واقع شده است. شهید صدر در این درس درصدد است تا اثبات نماید صحت استعمال مجازی نیازمند وضع جدیدی نیست.

متن درس

[المجاز:]

يكتسب اللفظ بسبب وضعه للمعنى الحقيقي صلاحية الدلالة على المعنى الحقيقي من أجل الاقتران الخاص بينهما، كما يكتسب صلاحية الدلالة على كل معنى مقترن بالمعنى الحقيقي اقتراناً خاصاً كالمعاني المجازية المشابهة ... [و ما ذكرناه من اكتساب اللفظ صلاحية الدلالة على المعنى المجازي لا يحتاج إلى وضع خاص وراء وضع اللفظ لمعناه الحقيقي، و إنما يحصل بسبب وضعه للمعنى الحقيقي.

و إنما الكلام في أنه هل يصح استعمال اللفظ في المعنى المجازي ما دام أصبح صالحاً للدلالة عليه أو تتوقف صحته على وضع معين، و على تقدير القول بالتوقف لا بد من تصوير الوضع المصحح للاستعمال المجازي بنحو يختلف عن الوضع للمعنى الحقيقي - و الا لانقلب المعنى المجازي إلى حقيقي و هو خلف - و يحفظ الطولية بين الوضعين على نحو يفسر أسبقية المعنى الحقيقي إلى الذهن عند سماع اللفظ المجرد عن القرينة، و ذلك بأن يدعى مثلاً وضع اللفظ المنضم إلى القرينة للمعنى المجازي فحيث لا قرينة تنحصر علاقة اللفظ بالمعنى الحقيقي و لا يزاحمه المعنى المجازي. و الصحيح عدم الاحتياج إلى وضع في المجاز لتصحيح الاستعمال، لأنه ان أريد بصحة الاستعمال حسنه فواضح ان كل لفظ له صلاحية الدلالة على معنى يحسن استعماله فيه و قصد تفهيمه به، و اللفظ له هذه الصلاحية بالنسبة إلى المعنى المجازي كما عرفت فيصح استعماله فيه، و ان أريد بصحة الاستعمال انتسابه إلى اللغة التي يريد المتكلم التكلم بها فيكفي في ذلك ان يكون الاستعمال مبنياً على صلاحية في اللفظ للدلالة على المعنى ناشئة من أوضاع تلك اللغة.

صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی

در درس گذشته بیان شد که به جهت اقتران میان معنای مجازی و معنای حقیقی، با واسطه شدن دو اقتران، میان لفظ و معنای مجازی، مناسبت و ارتباط ایجاد می‌شود. و از این طریق، لفظ، صلاحیت دلالت بر معنای مجازی را پیدا می‌کند. تحقق این صلاحیت نیازمند وضعی به مانند وضع لفظ برای معنای حقیقی نیست، بلکه همین که واضع لفظ را برای معنای حقیقی وضع نمود و میان معنای مجازی و معنای حقیقی، مقارنت و نزدیکی بود، لفظ صلاحیت دلالت بر معنای مجازی را پیدا می‌کند. مثلاً وقتی واضع لفظ «أسد» را برای «حیوان درنده» وضع کرد، این مقدار کافی است تا لفظ أسد صلاحیت دلالت بر رجل شجاع که مقارن و نزدیک به معنای حیوان درنده است را پیدا کند.

تطبیق

و ما ذکرناه من اکتساب اللفظ صلاحية الدلالة على المعنى المجازي لا يحتاج^۱ إلى وضع خاص وراء وضع اللفظ لمعناه الحقيقي، و انما يحصل^۲ بسبب وضعه للمعنى الحقيقي.

و آن‌چه ذکر کردیم مبنی بر شایستگی و صلاحیت لفظ برای دلالت بر معنای مجازی نیاز به وضع مخصوصی ماوراء وضع لفظ برای معنای حقیقی ندارد و همانا به سبب وضع لفظ برای معنای حقیقی حاصل می‌شود.

استعمال لفظ در معنای مجازی

در صورتی می‌توان لفظ را در معنای حقیقی استعمال نمود که توسط واضع وضع شده باشد. این وضع سبب می‌شود میان لفظ و معنای حقیقی و نیز میان لفظ و معنای مجازی ارتباط ایجاد شود و لفظ صلاحیت دلالت بر معنای حقیقی و مجازی پیدا کند. صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی، به مجرد وضع معنای حقیقی حاصل می‌شود و نیازی به جعل جداگانه ندارد؛ اما سؤال این است که آیا صرف وجود صلاحیت، برای استعمال لفظ در معنای مجازی کافی است یا به مانند معنای حقیقی نیاز به جعل جداگانه غیر از وضع لفظ برای معنای حقیقی دارد؟ پس از بیان نحوه وضع لفظ برای معنای مجازی به پاسخ این سؤال می‌پردازیم.

نحوه وضع لفظ برای معنای مجازی

در صورتی که کسی قائل شود برای صحت استعمال لفظ در معنای مجازی نیاز به وضعی غیر از وضع لفظ برای معنای حقیقی است، باید وضع مصحح استعمال مجازی را به گونه‌ای متفاوت از وضع معنای حقیقی تصویر کند؛ زیرا در صورت وحدت نوع وضع معنای حقیقی و مجازی، هر دو معنا حقیقی خواهند بود و معنای مجازی، از مجازی به حقیقی مبدل می‌شود؛ زیرا نوع وضع معنای مجازی همان نوع وضع معنای حقیقی است و وجهی ندارد معنا در یک وضع، حقیقی و در یک وضع، مجازی گردد و این خلف است؛ زیرا فرض بر این است که معنای دوم، معنای مجازی است، نه معنای حقیقی و با اتحاد نوع وضع در هر دو، معنای دوم نیز حقیقی گردیده است.

^۱ مرجع ضمیر: «اکتساب».

^۲ مرجع ضمیر: «اکتساب».

تطبيق

و إنما الكلام في أنه هل يصح استعمال اللفظ في المعنى المجازي ما دام أصبح صالحاً للدلالة عليه أو تتوقف صحته على وضع معين،

همانا سخن در این است که آیا استعمال لفظ در معنای مجازی تا زمانی که لفظ صلاحیت دلالت بر معنای مجازی را پیدا کرده است، صحیح است یا متوقف است صحت استعمال بر وضع معین (دیگری).

و على تقدير القول بالتوقف لا بد من تصوير الوضع المصحح للاستعمال المجازي بنحو يختلف عن الوضع للمعنى الحقيقي - و الا لانقلب المعنى المجازي إلى حقيقي و هو خلف -

و به فرض قول به توقف (صحت استعمال بر وضع جدید) ناچار است از تصور کردن وضعی که مصحح استعمال مجازی است به گونه‌ای که از وضع لفظ برای معنای حقیقی متفاوت باشد - وگرنه^۱ معنای مجازی به معنای حقیقی مبدل می‌شود و این خلف است.^۲

Sc01 ۹:۲۵

نحوه وضع لفظ برای معنای مجازی

همان‌طور که بیان شد صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی به مجرد وضع معنای حقیقی حاصل است. اما این‌که استعمال مجازی نیازمند جعلی دیگر است یا نه، مورد بحث است. اما این نکته مسلم است که در صورت اعتقاد به توقف صحت استعمال لفظ در معنای مجازی بر وضع جداگانه، باید وضع را به گونه‌ای متفاوت از وضع معنای حقیقی تصور نماییم؛ تا بدین وسیله معنای مجازی از حقیقت خود خارج نشده و به معنای حقیقی مبدل نگردد. و نیز باید به نحوی تصویر شود که طولیت میان معنای حقیقی و مجازی حفظ شود. یعنی به گونه‌ای وضع معنای مجازی واقع شود که ذهن با شنیدن لفظ بدون وجود قرینه، اولین معنایی که بدان منسب می‌شود، معنای حقیقی باشد. حفظ این طولیت و انسباق و نیز جلوگیری از تبدیل معنای مجازی و حقیقی ممکن است به این صورت محقق شود که واضع لفظ را بدون قرینه برای معنای حقیقی و به همراه قرینه برای معنای مجازی جعل نماید. بدین ترتیب در جایی که قرینه وجود نداشت، منحصرأ معنای حقیقی وجود خواهد داشت و معنای مجازی وجود پیدا نمی‌کند تا با آن مزاحمت نماید.

تطبيق

و يحفظ الطولية بين الوضعين على نحو يفسر أسبقية المعنى الحقيقي إلى الذهن عند سماع اللفظ المجرد عن القرينة، و ذلك بأن يدعى مثلاً وضع اللفظ المنضم إلى القرينة للمعنى المجازي

^۱ یعنی: اگر وضع مصحح استعمال مجازی مانند وضع معنای حقیقی باشد.

^۲ زیرا فرض بر این است که معنای مجازی است.

و حفظ کند این تصویر وضع، طولیت میان وضع حقیقی و مجازی را به گونه‌ای که جلوتر بودن معنای حقیقی را به ذهن هنگام شنیدن لفظ بدون قرینه تفسیر کند. این نحوه تصویر وضع به این است که وضع لفظ منضم به قرینه‌ای برای معنای مجازی ادعا شود.

فحیث لا قرینه تنحصر علاقة اللفظ بالمعنى الحقیقى و لا یزاحمه المعنى المجازى.

پس جایی که قرینه‌ای نباشد ارتباط لفظ به معنای حقیقی منحصر می‌شود و معنای مجازی با آن مزاحمت نمی‌کند.

Sc0۲ ۱۴:۴۳

دیدگاه صحیح، عدم نیاز به وضع جداگانه

لفظ به مجرد وضع برای معنای حقیقی، صلاحیت دلالت بر معنای مجازی را پیدا می‌کند؛ اما این که آیا همین مقدار برای استعمال مجازی کافی است یا خیر، مورد بحث واقع شده است. به اعتقاد صحیح همان‌طور که مقارنت میان معنای مجازی و معنای حقیقی، باعث صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی می‌شود، بی‌آن که نیاز به جعل جداگانه‌ای وجود داشته باشد، استعمال لفظ در معنای مجازی نیز با وجود صلاحیت مزبور صحیح است و نیاز به جعل جداگانه لفظ برای معنای مجازی وجود ندارد؛ زیرا مراد از صحت استعمال، یکی از دو امر زیر است و هر کدام باشد با وجود صلاحیت حاصل است:

امر اول: این که مراد از صحت استعمال، حسن استعمال و نیکو بودن آن در عرف و ابناء محاوره باشد. صحت استعمال به معنای حسن استعمال در استعمال لفظ در معنای مجازی حاصل است؛ زیرا حسن استعمال زمانی صادق است که قصد تفهیم معنای مورد نظر از لفظ نزد عرف نیکو شمرده شود و شکی در این نیست که با وجود صلاحیت لفظ برای دلالت بر معنای مجازی - که از مقارنت میان معنای مجازی و معنای حقیقی حاصل شده است - قصد تفهیم معنای مجازی حسن است.

خلاصه این که صحت استعمال یعنی حسن استعمال نزد عرف، و حسن استعمال متوقف بر حسن قصد تفهیم است و قصد تفهیم با وجود صلاحیت محسن است. از این رو نیازی به جعل جداگانه لفظ برای معنای مجازی وجود ندارد.

تطبیق

و الصحیح عدم الاحتیاج إلى وضع فی المجاز لتصحیح الاستعمال، لأنه ان أريد بصحة الاستعمال حسنه فواضح ان كل لفظ له صلاحية الدلالة على معنى یحسن استعماله فیه و قصد تفهیمه به،

صحیح عدم نیاز به وضع در مجاز، برای صحیح شدن استعمال (لفظ در معنای مجازی) است؛ زیرا اگر از صحت استعمال، حسن استعمال اراده شده باشد، پس واضح است که هر لفظی که برای آن، صلاحیت دلالت بر معنا وجود دارد استعمال آن لفظ در آن معنا و قصد فهماندن آن معنا به وسیله لفظ نیکو است.

و اللفظ له هذه الصلاحية بالنسبة إلى المعنى المجازى كما عرفت فیصح استعماله فیه،

و لفظ برای آن این صلاحیت نسبت به معنای مجازی وجود دارد - همان‌طور که دانستی - پس صحیح است استعمال لفظ در معنای مجازی.

دومین احتمال در مراد از صحت استعمال

بیان شد که اگر مراد از صحت استعمال، حسن استعمال باشد، این امر به مجرد وجود صلاحیت حاصل است. اما اگر مقصود از صحت استعمال، صحت انتساب استعمال به لغتی که متکلم به آن سخن می‌گوید باشد - یعنی استعمال به گونه‌ای باشد که بتوان گفت استعمال برخاسته و نشأت گرفته از لغت و زبانی است که متکلم بدان تکلم می‌کند. مثلاً استعمال لفظ «أسد» در «رجل شجاع» را ناشی از لغت عربی و استعمالی عربی دانست - در این صورت نیز وضع جداگانه لفظ برای معنای مجازی نیاز نیست؛ زیرا استعمال لفظ در معنای مجازی مبتنی بر وجود صلاحیت است و صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی ناشی از وضع لفظ برای معنای حقیقی است که توسط واضع لغت ایجاد شده است و همین مقدار کافی است تا استعمال، ناشی از لغت و برخاسته از آن باشد. خلاصه آن‌که استعمال لفظ در معنای مجازی در جایی است که میان معنای مجازی و معنای حقیقی به دلیل وضع اقتران ایجاد شده است و در حقیقت وضع واضع علت پیدایش این استعمال شده است و روشن است که چنین استعمال، استعمال عربی (مثلاً) است.

FG۱

مراد از صحت استعمال } حسن استعمال که به مجرد وجود صلاحیت دلالت لفظ حاصل است.
انتساب به لغت که به مجرد وجود صلاحیت دلالت لفظ حاصل است.

تطبیق

و ان أريد بصحة الاستعمال انتسابه إلى اللغة التي يرید المتكلم التكلم بها فيكفي في ذلك ان يكون الاستعمال مبنياً على صلاحية في اللفظ للدلالة على المعنى ناشئة من أوضاع تلك اللغة.
و اگر به صحت استعمال اراده شده باشد انتساب استعمال به لغتی که گوینده اراده کرده است به آن لغت سخن بگوید. پس کفایت می‌کند در انتساب استعمال به آن لغت این‌که استعمال مبتنی بر صلاحیتی در لفظ برای دلالت بر معنا باشد؛ صلاحیتی که از وضع‌های همان لغت نشأت گرفته است.

Scor ۲۴:۴۷

چکیده

۱. صلاحیت دلالت لفظ بر معنای مجازی بدون نیاز به وضع جدید حاصل است.
۲. برای استعمال لفظ در معنای مجازی نیازی به جعل جدید نیست؛ زیرا اگر مراد از صحت استعمال، حسن استعمال است، با وجود صلاحیت حاصل است؛ چراکه با وجود صلاحیت قصد تفهیم معنای مجازی و استعمال در آن، عرفاً حسن است.
- و اگر مراد از صحت استعمال، انتساب به لغت باشد، این انتساب به مجرد این که استعمال ناشی از صلاحیتی است که از وضع همان لغت برخاسته است، حاصل است.
۳. در صورتی که برای استعمال لفظ در معنای مجازی، وضع جدیدی را لازم بدانیم، باید آن وضع را متفاوت از وضع معنای حقیقی تصویر کنیم تا معنای مجازی مبدل به حقیقی نشده و طولیت میان معنای حقیقی و مجازی حفظ گردد.
۴. طولیت میان معنای حقیقی و مجازی یعنی این که وضع معنای مجازی به گونه‌ای واقع شود که ذهن با شنیدن لفظ بدون وجود قرینه، اولین معنایی که بدان منسب می‌شود، معنای حقیقی باشد.